

megszüntével megszűnik a nevelés és háború kapcsolata. Kezdődnie kell a békére való nevelésnek. Ez visszautasítja a katonai előkészítést, mert céljával ellenkezik. Tanít hazaszeretetre, mely nem mondhatja Catulusszal: *Odi et amo*. Nevel: megértésre, amely nem kínai falakat épít, hanem a nemzetek értékes kincseinek kicserélését segíti elő. Együttműködésre, amely inkább szövetkezik alkotásra művelt fajokkal, mint rombolásra a gurkákkal. Világos látásra, amely nemcsak másban látja meg a magunk hibáit. Hirdeti, hogy a nemzetnek nemcsak harcosai, hanem vallásos, tudományos, művész, politikus nagyságai is voltak. Edzi, erősíti, ügyesíti a testet, de nem azért, hogy erős test pusztuljon el, hanem hogy az erős test fennmaradjon, erős lélek alapja legyen, erős nemzetet teremtsen. Akkor a nemzet arra az esetre is készen lesz, ha a mai borzalom sem hozza meg az idők teljességét, amelyben megszületik az új megváltó, az emberiség belátása.

(Debrecen.)

NÁNAY BÉLA.

A MAGYAR MŰVELŐDÉS VÁLSÁGA.¹

A világháború már észlelhető hatásának távolabbi következményeit nagyon komolyan számba kell venni. Különösen fontos az a kérdés: mit jelent a közre nézve a vagyoni viszonyokban tapasztalt hatalmas eltolódás, amelynél a társadalom belső alakulására is lényeges következményei lesznek.

A háború, ha kezdetben bénító hatással volt is, csakhamar hihetetlen gazdasági konjunkturát indított meg és a nagybirtokosok, középbirtokosok, gyárosok, iparvállalatok, nyabankok, hadseregszállí-

¹ E cikk a társadalmi osztályok helyzetében a háború miatt beálló változásokra, az elszegényedés és vagyonosodás következményeire mutat rá. Tehát nem tartozik szorosan a *M. P.* körébe; nem is e lap számára készült, hanem egyik részlete lett volna a *M. Päd. Társ.* megbízásából szerkesztett s a Franklin-Társulat kiadásában legközelebb megjelenő *A háború és a közelet* c. kötetben «A háború és a gazdasági élet» c. fejezetnek. A szerző engedélyével mégis itt közlöm. A magyar köznevelés legnagyobb feladatai ilyen természetű szemlélődésekből világosodhatnak meg a művelődési politikusok szemében; a nevelők gyakorlati munkájához szükséges tudatosság sem lehetséges eféle tájékozódás nélkül. Ami ebből a cikkből s hasonló állapotrajzokból a művelt középosztály és ebben a tanító rend szervezkedésének szükséges voltára nézve következik: azt azzal a meggyőződéssel hagyjuk itt részletezés nélkül, hogy ezek a rendi kérdések alapvető jelentőségűek művelődésünk ügyében, de e folyóirat munkakörén kívül esnek. *A szerk.*

tók, nagy- és kiskereskedők, mindenfajta közvetítők, spekulánsok ügynökök óriási gazdagságot halmoztak fel a háború alatt; ezren és ezren vagyonokat nyertek vagy kerestek negyedórákon belül. Ez a gazdagság a társadalom tagjainak aránylag kis csoportjánál halmozódott fel; ennek, vagyonilag jó volt a háború, ezek kezében a vagyon magától növekedett, igen sokszor anélkül, hogy bármi munkával hozzájárultak volna.

Ennél a hirtelen (1—2 év alatt) felvagyonosodott, valamint a régebben is vagyonos osztályoknál a fényűzés szembeötlően növekedett. Éppen ezért az ellentét gazdagok és szegények között sohasem volt olyan szemetszűrő, mint ma. A fényűzési iparágak gyártmányai, a műipari és művészeti cikkek, régiségek, ritka könyvek, képek, régi bútorok, szőnyegek, ékszerek, paloták stb. mesésen magas árakon kelnek el. A műipari, művészeti és kényelmi tárgyaknak a háború előtt a jobbmódú művelt középosztály volt vásárlója, míg ma ennek — elérhetetlenné lett, az árak felszökkenése miatt, egy-egy persaszőnyeg, egy-egy értékesebb kép, régi bútor stb. A felgazdagodott osztály pazarló életmódja, kivált asszonyaik páváskodása annál feltűnőbb, szinte kihívó. Ellenben a kisüzemek sok ezre pusztult bele a háborúba. Sok kisiparost, kiskereskedőt behívtak katonának; odaveszett, műhelye megszűnt. Igen sok kénytelen volt bezárni a műhelyét, mert szegény ember létére sok nyersanyagot raktáron tartani nem tudott, készpénz hiányában vagy nyersanyag hiányában a szükséges anyagokhoz nem juthatott, meg kellett tehát szüntetnie munkáját.

A háború első két évében nem nyert a háborún számbavehető hasznot a kisgazda-osztály sem. Habár a mezőgazdasági termékek ára nagy mértékben emelkedett, a gazdálkodó parasztság jelentős vagyonosodásáról komolyan beszélni nem lehet. Akik a gazdálkodó parasztság megtollasodásáról beszélnek, felülnek egy látszatnak, annak t. i., hogy most a háború alatt van bőségesen készpénz a paraszt kezében, holott a háború előtt nem volt pénze, mert a világon mindenütt kevés készpénz szokott lenni a kisgazdák, középgazdák kezében. A mostani pénzbőség azonban nem jelent jelentős vagyonszaporulatot a parasztság számára; a kisgazda vagyona csekély mértékben gyarapodik ebből a pénzből, mert ennek jelentékeny része abból a kénytelenségből került elő, hogy eleinte a hatóságok rekvirálták a gazdák lovait, kocsijait, szerszámait, továbbá, hogy takarmányhiány miatt és az egyidejű magas árak miatt eladta marháit, sertéseit, baromfiait. Valóságos javait, a termeléshez szükséges szerszámait adta el a gazda, ezekért a katonai hatóságtól papirpénzt kapott és pedig jóval kevesebbet, mint amennyiért ő majd újlag venni tud lószerszámot, kocsit, lovat, marhát. A háború céljaira elvitték a gazda felszerelését és a helyes gazdálko-

dáshoz szükséges tőkáját, ezekért bankópénzt kapott, «de bankóval nem lehet szántani», mondotta Tisza miniszterelnök. A kigazdák már megsínylik ma is, hogy olyan sok készpénz van a kezükben. A háború alatt, amikor a férfiak javarésze is távol van a gazdaságból, még csak elkinlődnak a kigazda családtagjai a hiányos felszereléssel, de azonnal nehéz helyzetbe jut a kigazdák többsége, mielőtt a háború előtti állapotba akarja visszahelyezni gazdasági felszerelését; a kigazdák nagy tömegének deficitje azonnal nyilvánvalóvá lesz. Az élelemárak hallatlan megdrágulásából sem húzhattak az első években valami sok hasznot, mert kevés élelmiszerfőlösleget termelnek, tehát keveset is adhatnak el, természetesen kevés hasznot is húznak a drágulásból. A háború első évében, 1914 nyarán, a kigazdák túlnyomó része még 22—26 koronáért adta el azt a búzatermést, melyért 4 hónappal később a gabonakereskedők és nagymalmok 44—48 koronát kaptak. Az ártöbblet jótéteményében a kigazdák nagy része akkor egyáltalában nem részesült. Valósággal csak a háború harmadik telén tudja maga a kigazdaosztály is valami hasznát látni a nagy drágaságnak, amiből addig a mindenfajta fizérek milliókat szereztek.

A háborúnak, a háborús jövedelmek felhalmozódásának hasznát nem láthatja az ipari munkásság sem, mert ez is csak fogyasztó osztály. Bére ugyan koronákban kifejezve több lett a háború alatt, a drágaság alatt azonban valójában csökkent a jövedelme és a rettenetesen megdrágult viszonyok között kénytelen volt életszínvonalát leszállítani. Bárha az ipari munkásság anyagi helyzete nem rosszabbodott olyan mértékten, mint pl. a hivatalnok-osztályé, mert a béremelések valamennyire ellensúlyozták az élelemárak emelkedését: mégis az általános drágulás mértéke jóval felülmulja a bérek emelkedését és a háború alatti páratlanul magas munkabérből is alig lakhatik jól a munkáscsalád, az iparcikkek vásárlására pedig már nem is telik. Ennek következtében az ipari munkásság egész tömege kénytelen volt már a háború alatt és kénytelen lesz majd a háború után is szűkösebben, olcsóbb és kevesebb táplálékkal élni, rosszul ruházkodni és kénytelen lesz gyermekeire is kevesebbet költeni.

Ennek az osztálynak mégis van kilátása mostani helyzetének javulására, mert a nagyipar, valamint az állam józan önzésből kénytelen lesz az ipari munkásság jövedelmét az új árviszonyoknak megfelelően biztosítani, mert különben nem tudná a termelés zavartalan-ságát és folytonosságát fenntartani és még kevésbé tudná a háború utáni nagy lehetőségek milliárdos hasznait a maga számára biztosítani. Azok az iparágak, melyek az elpusztított falvak és városok házait, vasutjait, hídjait, alagútjait, útjait fogják gyors tempóban újra építeni, valamint azok az iparágak, melyek a háború alatt kifogyott tömeg-

szükségleti cikkeket: vászonféléket, pamutipari, bőripari, ruházati cikkeket, továbbá mindenféle munkaeszközöket és gépeket termelnek egymással versenyezve fognak jobbnál-jobb munka-alkalmakat kínálni az ipari munkásságnak. A szervezett munkásság tehát szervezete erejével, a legnagyobb valószínűség szerint, tetemesen meg tudja javítani anyagi helyzetét.

Nincs meg ez a reménysége a mezőgazdasági munkások és napszámosok itthonhagyott részének. Ez rendkívül sokat szenvedett a háborúban. Ez a legsúlyosabb helyzetű osztály; erre ránehezedik a drágaság minden terhével s teljes szervezetlensége, valamint primitív értelmisége még nyomasztóbbá teszik szinte elviselhetetlen anyagi helyzetét. Jövők szempontjából nagyon meggondolni való, hogy a magyarságnak számban és arányszámban is legtöbb gyermeket eddig a mezőgazdasági munkás- és kisgazda-osztály adott; az általános insegélyben pedig éppen ezek gyermekei pusztulnak el hihetetlen tömegben.

Mindezek a háborús következmények messze kihatnak sorsunk alakulására és a nemzet minden gondolkodó tagja részéről figyelmet, törődést, gondoskodást követelnek. Teljes nagyságában azonban csak akkor sejtethetjük meg a háborúnak nemzetünkre tett hatását, ha azt nézzük, mi lett a helyzete a művelt középosztálynak, amely a közügyekkel eddig leginkább törődött s a közért legtöbbet dolgozott.

Kétségtelen, hogy a háborús drágaság a szellemi munkájából élő értelmiségi osztályt anyagi erejében támadta meg és az egész osztály a letörés és megrokkánás elé jutott. A háborúnak — a leggyőzelmesebb végződése esetére is — menthetetlen áldozata lesz az értelmiségi középosztály. A gazdák, az iparosok, a kereskedők osztálya meg fogja találni elhelyezkedését és jobban meg tudja őrizni az életnek azt a színvonalát, amelyet a háború előtt megszokott. Sőt még a szervezett ipari munkás-osztály is meg tudja találni a módját, hogy ne tűrje a maga kizsákmányolását, hogy a társadalmi osztályok új elhelyezkedésében ha javítani esetleg nem tudja is, legalább megvédelmezze a maga életnivóját. Egyedül az értelmiségi középosztály: a köztisztviselő, a magántisztviselő és a szabad-kereső ügyvéd, orvos, mérnök, író, művész, tanár, tanító nem tud védekezni az egyéni és családi létüket összetöréssel fenyegető drágulás ellen. Mennél tovább tart a háború, annál jobban megszenvedi az ország mezőgazdasága, annál tovább fog tartani a háború után a háborús drágaság. A pénz elértéktelenedése, a pénz vásárló erejének csökkenése ellen minden osztály igyekszik védekezni. A védekezésnek egyetlen módja van, az, hogy mindenki növelni igyekszik a saját termelésének, a saját munkaerejének az értékét, illetőleg a saját termelésének vagy munkaerejének az árát. Külső formája ennek a védekezésnek a mindenféle árdrágítás.

Minden termelő osztály eddig is áthárította a maga terhét a másik osztályra. Valóságos verseny indult meg, hogy az egyik termelési osztály a másikra hárítsa át az árak folytonos emelkedéséből származó terheket és a háború után ehez az általános árdraguláshoz fognak még járulni a régi és új adók terhei. A gazda, az iparos, a kereskedő rajta lesz, hogy a terhekből is az egész rá eső részt áthárítsa a fogyasztóra. Amely osztálynak megvan a lehetősége arra, hogy a többféle forrásból támadt és táplált drágaságot áthárítsa más osztályokra, vagy amely osztálynak szervezettségében hathatós fegyvere van arra, hogy jövedelmeit fokozza, azok az osztályok el tudnak helyezkedni úgy, hogy a háború után a jövedelem-eloszlásban nem fogják a rövidebbet húzni. Ellenben teljesen rosszul jár az az osztály, amelynek nincs meg erre a lehetősége; vagyis legrosszabbul jár a szellemi munkájáért meghatározott fizetést kapó értelmiségi osztály. Ez az osztály az egyetlen, amely szervezetlen, csakis fogyasztó osztály, amely a terheket, a drágítást nem tudja áthárítani sem a gazdára, sem az iparosra, sem a kereskedőre, sem a fogyasztóra. Ez az osztály kénytelen vállalni mindenkinek a terheit, kénytelen megfizetni a kereskedő, az iparos és gazda árfelhajtását, kénytelen hordozni az egész ország szegénységének terheit, anélkül, hogy a saját munkájának bérét, értelmi termésének értékét fokozhatná. Ez az osztály, szervezetlenségében és gyámoltalanságában, teljesen ki van szolgáltatva a többi osztályok önzésének. Amidőn a háborús drágaságból óriási vagyonokat szereznek a nagykereskedők, a nagybirtokosok, a nagyiparosok: akkor az ország műveltségének termelői, hordozói és fejlesztői teljesen elszegényednek, az értelmiségi osztály létszínvonala abszolút értelemben is rosszabb lett és rosszabb marad, mint amilyen volt a háború előtt. Ez az osztály, mely intelligenciájánál fogva is már bizonyos kivánalmakkal lép fel az étellel szemben — és amely eddig bizonyos közösséget tartott a felsőbb osztályokkal —, életmódjának fedezésére eddig sem tudta jövedelmét szükségletei határáig felfokozni, hanem a fordított útra volt rászorítva, arra, hogy szükségleteit szállítsa le és alkalmazza jövedelméhez. A háború után ez az osztály életmódjában szükségképen a proletáriátus felé fog hanyatlani.

Az ne tévesszen meg senkit, hogy a tisztviselők fizetése valamivel emelkedik, mert a fizetési többlet (20—30%) nem fedezi az ártöbbletet (200—800%). A magasabb fizetés és magasabb munkabér csak a leszállított létszínvonal megfizetésére lesz elegendő. A háború okozta általános jövedelem-csökkenés már ma is úgy nyilvánul meg, hogy a jövedelem alig elég a jóllakásra. A köztisztviselők, magántisztviselők tömege életigényeit leszállította a lehetőségig s adósságot csinál, amennyit tud, zálogba viszi értékeit abban a remény-

ben, hogy háború után általában csökken a drágaság. Ruhát nem csináltat, fehérneműkészletét nem egészíti ki, lakását hiányosan fűti, kosztját a legsilányabbra fogja, a 14—18 koronás húsetel eltűnt asztaláról, könyvet nem vásárol, napi- és hetilapjáról lemond. Ez a középosztály ma még hősies türelemmel viseli el a nélkülözéseket, mert azt véli, hogy a nyomorúság a háború következménye és amint vége lesz a háborúnak, megszűnnek ezek a nélkülözések is. Az élet tényeitől már most is naponta keserű leckéket kap, midőn elpöffög előtte az élet az autóban, a hadiszállító, az élelemdrágító és egyéb üzérkedő ragyogó jólétben, egészséges, ápolt gyermekekkel. Szellemi munkájával az ország életét fenntartó szegény intelligencia már-már a mellékutcákon kénytelen kopott ruhában tovább osonni, «a gyermekek cipőjét talpaló biró» kiáltó példája ennek a nyomorúságnak; ez osztály tagjai ama nagyon boldog s fényes urak mellett majdnem a hátulsó lépcsőkre-és pótkocsikra fanyalódtak. Ez a hősies türelmű osztály ma még reméli, hogy jobb időköt is fog érni; de a háború után keserűen kell meggyőződnie arról, hogy a drágaság és anyagi nyomorúsága csak elenyésző kis mértékben csökken, a lateiner-osztály nyomorúsága állandósul és azon veszi magát észre, hogy olyan osztályok, amelyek eddig alatta voltak, melléje emelkedtek, mások éppen föléje kerekedtek.

Mindenkinek tudomásul kell vennie a le nem tagadható tényeket, hogy a háborúnak a jövedelem elosztódásában káros a hatása: egy maroknyi felső réteg a hozzája kapcsolódó hadiszállítókkal és mindenfajta üzérekkel szemetszúró anyagi jólétre tett szert; kiuzsorázta és anyagi nyomorúságba lökte a középső és alsó rétegeket. Tudomásul kell venni a letagadhatatlan ténnyt, hogy az élelemből gazdagodó nagygazdák, nagybérlők, nagybankárok, a hadiszállítók, és a kávéházi pikkoló mellett százezreket, milliókat nyerő spekulánsok szánó lenézéssel tekintenek a tanult középosztályra, amely műveltsége ellenére is nyomorúságban vergődik, míg amazoké a fényűző jólét, az egészség és a kultura minden java.

Roppant fontos következményei lesznek ennek a magyar műveltség fejlődésére és a magyar nemzet jövőjére. Már a háború előtt tele volt vele a magyar sajtó, hogy a magyar középosztálynak egyre több tagja lett proletárrá, vagyis jutott a középjövedelmű osztályból proletársorba. A magyar intelligenciának ez az elszegényedése veszélyezteti az egész magyar műveltséget, mert mint proletár hova-tovább csak fizikai létének fenntartásával, az anyagiak előteremtésével és biztosításával tud foglalkozni és arra sem ideje, sem lehetősége nem jut, hogy művelődési szükségleteit is kielégítse. Aki csak arra verejtékével tudja családjá mindennapi kenyerét megkeresni, nem fog odáig jutni, hogy művelődési szükségletének költségét is megkeresni

tudja és akinek egész napját a kenyérkereset munkája tölti be, sohasem juthat fel az értelmiségnek arra a fokára, amelyet ma a tudományos census megkövetel tőle és a melyről számottevő, a műveltsége továbbfejlesztő tényezőként jelenhetne meg a nemzetközi tudományban.

Ha ez az osztály anyagilag teljesen tönkremegy, ha az egész osztály tömegében lesüllyed a szegénység nyomorúságába, amely el-sorvasztja a léleknek minden nemesebb, emberibb, magasabb érdeklődését a többi embertárs ügyei iránt és amely csak a saját napi kenyere és saját szükségletei költségének fedezésére kénytelen gondolni: ugyan ki fog törődni ebben az országban a nemzeti művelődés, a magyar társadalom ezerféle kérdéseivel? Nem kell bizonyítanunk, hogy Magyarországnak szépirodalmát, tudományos életét, jogi, orvosi, technikai, gazdasági irodalmát, művészetét, szóval egész művelődés életét a magyar fajú tanult polgárság tagjai teremtik, tartják fenn és fejlesztik. A magyar irodalmat és magyar műveltséget nem kapjuk felső társadalmi osztályainktól; szomorú tény, hogy — aránylag kevés kivételt leszámítva — mágnásaink, nemes uraink nem olvasnak, nem írnak, értelmükkel alkotó munkát a nemzet javára nem végeznek; felső osztályunk tagjai csupán fogyasztói a magyar művelődés eredményeinek; a termelők túlnyomó részben a polgári osztályokból kerülnek ki. Ha tehát a művelődést előmozdító, a műveltséget teremtő osztály létfenntartásának anyagi alapjai inognak meg, akkor ezzel az osztállyal a magyar művelődés maga is veszedelembé jut. És ezt a veszedelmet növeli, hogy a mostani nemzedék tanult emberei ezrével hullottak el a csatatéren és éppen az ifjabb nemzedékből; tehát a magyar műveltséget teremtő és fenntartó osztály ezekkel lett gyengébb és szegényebb a háború miatt is.

Számolnunk kell azzal is, hogy a következő nemzedék tanultjai — a tömeget véve — értelmi pallérozottságban valószínűleg alsóbb színvonalon maradnak a most küzdő nemzedéknél, mert az iskolából a harctérre került 18—26 éves ifjak megkóstolva és megszokva a hadiélet szabadságát és biztos ellátását, aligha fognak visszakerülni azzal a szándékkal, hogy az életörömtől elvonult életet élve, erőfeszítéssel munkálkodjanak a könyvek, a gondolatok, a belső élet fejlesztésének világában. A tanulási kedv csökkenése ezeken az ifjakon mint szomorú tömegjelenség jelentkezik s ez előtt, a nemzet jövőjével törődő gondolkodónak, lehetetlen szemet hunylnia.

Fokozza a magyar művelődés veszedelmét az a tény is, hogy a pótlás nem történik majd társadalmi automatizmussal, az élet spontaneitásával. Ha a nemzet politikusai nem látnák is meg e jelenségekben a veszedelmet, a nemzet tanítói, akik a jövő nemzedékért dolgoznak, lehetetlen, hogy át ne lássák, mekkora veszedelem fenye-

geti művelődésünket amiatt, hogy a művelt apák tudásukat, tapasztalataikat, a haladásról, a társadalomról, a nemzetről való életfelfogásukat nem adhatják át a saját tanult fiaiknak, leányaiknak egyszerűen azért, mert a tanár, a tisztviselő, az ügyvéd, a tanító, a mérnök, a pap, az orvos, az író, a kisgazda fiai nem igen tanulhatnak, nem igen végezhetnek majd közép- és felsőbb iskolákat. Az értelmiségi középosztály csökkent jövedelméből nem taníttathatja gyermekeit és kénytelen lesz őket mennél előbb kereső pályára küldeni s önálló keresetre szorítani.

A háború erőfeszítései és megpróbáltatásai magunk és a világ előtt bebizonyították, hogy a testi és erkölcsi derékség, a kötelesség teljesítése, a vitézül meghalni tudás, a szellemi és gazdasági műveltség tekintetében egyaránt hatalmas erőforrások vannak a magyar nép széles tömegében; önmagunkban nem bizó és önmagunkat lekicsinylő magyarok is általában több tisztelettel fogunk nézni népünk és középosztályunk tömegében rejlő nagy tulajdonságokra. A magyar művelődésre rendkívül fontos az, hogy a magyar nép tömegében rejlő eme nagy sajátságok energia-forrásává váljanak a magyar művelődésnek, hogy a maga munkájából élő (elszegényedett) polgárság és munkásság tagjai és fiai elfoglalhassák helyüket a magyar műveltség teremtői és munkásai között. A nemzeti társadalom közfelfogását, erkölcsi életét, művelődését alapjában is döntően befolyásolja az, hogy a műveltséget hordozó tanult osztály tagjai honnan kerülnek ki; hogy a puritán erkölcsi felfogású, magasabb életszínvonalú családokból jönnek-e, onnan, ahol szülői példa és hagyomány a tisztesség és tiszta élet követésére, az erkölcsi hibák elkerülésére tanítja az új nemzedéket; vagy pedig onnan, ahol nincs sem ilyen, sem egyéb hagyomány, csak a mohó egyéni nagyravágyás előretörtetése és az eszközeit nem válogató gazdagodás munkálása.

Az a veszély fenyeget, hogy a háború után csak a háború alatt meggazdagodott maroknyi csoport tagjainak lesz meg a lehetősége arra, hogy gyermekeivel a felső- és középiskolákat elvégeztethesse s hogy iskolákat végzett gyermekei számára a folytonos művelődéshez annyira szükséges anyagi függetlenséget biztosíthassa. Ha az állam nem veszi komolyan a dolgot és nem tekinti feladatának, hogy miként a legnagyobb szükség idején magára vette a gazdasági termelés biztosítását, most a magyar művelődés jövőnk munkásainak ezer meg ezer számban való kitaníttatásáról és létöknek biztosításáról gondoskodjék: akkor a magyar művelődés munkásainak száma egészen bizonyosan alaposan megapad. S ez már nem a mai középosztálynak, hanem az államnak, az egész nemzetnek a veszedelme.

RÁCZ GYULA.